

Атанасије Јевтић

Епископ умировљени Захумско-херцеговачки,

Универзитет у Београду

Божанствена Литургија Светог Апостола и Јеванђелиста Марка, ученика Светога Петра

Abstract. Литургија позната под именом Св. Апостола и Јеванђелиста Марка није написана од њега али је била најважнија Литургија на грчком језику у Александрији и Египту. Аутор констатује да Литургија Св. Марка носи утицаје Византијске Литургије, која ју је, крајем 12. века, потисла и у Александрији, мада је и даље служена на Синају и у Јужној Италији. Текст има елемената и момената из старих Анафора, нарочито Св. Јакова и Серапиона Тмуитског, а онда и Св. Василије и Златоуста. Карактеристике старине Литургије Св. Марка су: потсећање у молитвама на гоњење хришћана; прозба да „идолопоклонство сасвим се искорени из света“; молитве за град и Папу Александријског; за надолазак вода реке Нила; улога ђакона и његове дуге прозбе и потстицаји народа; у победној химни „Свјат, Свјат, Свјат“ нема речи „Благословен Који долази“, а молитва пре ове химне личи на Епиклезу; током описа установљења Св. Тајне народ више пута исповеда своју веру.

Литургија^{1*}, по предању, позната под именом Св. Апостола и Јеванђелиста Марка, није написана од њега, али је усмено, светопредањски, не без разлога остала под његовим именом и била најважнија Литургија на грчком језику у Александрији и Египту, где је Св. Марко основао прву Цркву. Вероватно је усавршавана од Св. Кирила Александријског (†444), па је зато Египћани називају Литургијом Светога Кирила.

Очувана је до данас цела у рукописима 11–13. века (*Илијар* у Месини /са Синаја/ бр.177, 11–12.века; *Илијар* Ватиканске библиотеке /из Египта–Синаја/, бр.2281, из 1207.год.; кодекс Ватикански, из грчког манастира Одигитрије Россано у Калабрији, бр.1970, из 12.века; *Илијар* Синајског манастира, 12–13.век; два рукописа Александријске Патријаршије, од којих бр.173/36 је препис са рукописа Патријарха Мелетија /Пигас/ 1585/6г., који је потом преписао Св. Нектарије Пентапољски/Егински – објављен у *Θεολογία*, Атина, 1955, бр.1,14 ид., а разлике његове наводи П. Тремпелас, *Λειτουργικοί τύποι...* стр. 58).

^{1*} Увод, превод и напомене за ову Литургију написао је Епископ Атанасије, умировљени Захумско-херцеговачки. Вид. текст Литургије у наставку.

Литургија Св. Марка носи на себи утицаје Византијске Литургије, која ју је, крајем 12. века, потисла и у Александрији, мада је и даље служена на Синају и у Јужној Италији. Текст њен има елемената и момената из старих Анафора, нарочито Св. Јакова и Серапиона Тмуитског (в. нашу *1. књигу*), а онда и Св. Василије и Златоуста. Постоји и њен коптски и етиопски превод (са каснијим додатцима). Старији одломци ове Литургије сачувани су у папирусима Штразбурга (4–5. век) и Библиотеке John Ryland у Манчестеру (6. век), и у једном рукопису Британског музеја (5–6. век).

Њу спомиње (иако не по имену) епископ Едески Јаков у 7. веку, када каже да „Александријски оци пред свршавање Тајне Евхаристије, уместо речи „Љубав Бога Оца, благодат Јединороднога Сина и остало“, говоре: *Господ да буде са свима вама*, и по свршетку Тајне, пред молитвом *Оче наш*, народ кличе: *Како је било, јесће и биће из рода у род и у све векове. Амин*. Осим тога, Александријски оци не држе такав поредак, како је у Царском граду (= *Византији*) и код нас (Сиријаца), него обратни поредак помињања живих и умрлих (*иј. Дијиха*) у време приношења Бескрвне Жртве: у њих најпре бива помињање (= *Дијихиси*), па онда за тим следује приношење Жртве“ (цит. *Собрание древних Литургии*, стр.399–400).

Карактеристике старине Литургије Св. Марка су: потсећање у молитвама на гоњење хришћана: „да непријатељи Цркве у гордости својој буду поражени и њихове замке и злочињења буду без дејства“; „дај (Господе) да наша сабрања (*τάς ἐπισυναγωγάς ἡμῶν*) буду без сметњи и препрека“; прозба да „идолопоклонство сасвим се искорени из света“; молитве за град и Папу/Епископа Александријског; за надолазак водâ реке Нила (што је од животне важности за Египат); улога ђакона и његове дуге прозбе и потстицаји народа, као: „на молитву станите“, „који седите устаните“, „на исток гледајте;² у победној химни „Свјат, Свјат, Свјат“ нема речи „Благословен Који долази“, а молитва пре ове химне личи на Епиклезу; током описа установљења Св. Тајне народ више пута исповеда своју веру; а у одговор на возглас: „Један је Свет“, народ одговара: „Један је Свети Отац, један је Свети Син, један је Свети Дух – у (*εἷς* = *за*) јединство Духа Светога“.

– О престанку служења Литургије Св. Марка у Александрији говори Теодор Валсамон (1185–99.г.) следеће: „нисмо научени да је предата од Светога Апостола Марка *Јерошелестџија* (*ἱεροτελεστία*=*Свешћена Служба*)... Јер (стари) канони уопште не спомињу Јерургије Св. Јакова или Св.

² Св. Кирило Александријски, који је, као и сви Александријски Оци, служио ову Св. Литургију (и највероватније је дограђивао), каже за ђаконе у Литургији: „Зар нису они ти који узвикујући заповедају у Црквама, некада да се песмослови (*ὕμνολογεῖν*) оно што припада људима, и да (људи) складно стоје, и често да мирују, и да устају на молитве; и када се свршава Бескрвна Жртва они доносе најсвештеније Сасуде, и у свему најнужнијем врше пажљиво надгледање“ (PG 68,848).

Марка (ово за Св. Јакова није тачно, в. Канон 32. Трулски – *Εἰ. Αἰῷ.*). А и Католичанска Црква најсветијег и васељенског престола Цариградског уопште их не познаје. Одлучујемо, дакле, да оне нису пријемљиве. Јер ако су и бивале, потпуно неделатношћу/непрактиковањем престале су (*παντελοῦς ἀπραξίας κατεψηφίσθησαν*), као и много шта друго... Како они свештенствујући у Палестини литургишу са преданом им Мистагогијом, како говоре, од Брата Божијег /Јакова/, и они у Александрији Епископи и свештеници чине Свештенослужбе са молитвама, преданим им, како кажу, од Светога Марка – коју они употребљавају увелико – и не следују ономе што чине они који по свој васељени свештенослужују, то јест не држе се Мистагогија које су предане од Св. Василија и Св. Јована Златоуста, ја не знам. Али то сам и синодски, и штавише пред моћним и светим царем нашим, говорио, када је Патријарх Александријски дошао у Царски град, и хтео да саслужује са нама – и Васељенским Патријархом, у Великој Цркви (Св. Софије) – па је хтео да литургише ону, како каже, предану им од Светога Марка Свештенослужбу, али није добио друго образложење, него је за све било довољно то што му је рекао Патријарх (Цариградски), рекавши му да то више не чини, те је тако био спречен од нас, и обећао је да ће (надаље) литургисати као и ми“ (PG 137,621 /где текст има варијанте/ и PG 138,953–4).

Ова претензија канонисте Валсамона, изабраног Патријарха Антиохијског, као и Цариградског Патријарха његовог доба,³ није значила, и не

³ Има још један пример мешања Цариградског Патријарха у богослужење Александријске Цркве. Наиме, Патријарх Цариградски Калиник II (1688-1702, три пута!), писао је Александријском Патријарху Герасиму II (1688-1710), једно поверљиво (*ἐξ ἀπορήτων*) „Синодско писмо против не јавног /не јасног/ произношења у Божанској Мистагогији речи „*Узмише једити*“, што он назива „*νεωτερισμόν*=новотаријом“, па каже да: „У Божанској Евхаристији, мимо од почетка (сиц!) владајућег обичаја да се Господње речи Узмите, једите и остале говоре од јерурга тајно, а и од свих других јереја, које су (речи) и сами Апостоли и даље њихови наследници све до нас, подражавајући Прводелатеља Тајне Господа нашег Исуса Христа, велегласно произносили, док оно (даље) мољење и призивање (*τὴν ἐπίκλησιν*=епиклезу) Светога Духа, то јест „Учини (овај Хлеб)“ и остале, које се од првог почетка (!) Цркве Христове до данас тајно (!) свршавају од јереја, они (у Александрији) напротив изговарају велегласно (*ἐκφωνεῖσθαι μεγαλοφώνως*)“. Надаље овај Цариградски Патријарх појашњава да су то у Александрији чинили вероватно зато да се не би мислило да се само Господњим речима „свештенослужује Тајна Божанске Мистагогије кроз прелагање и претварање (*διὰ τῆς μεταβολῆς καὶ μεταποιήσεως*) у само Тело и саму Крв Владике Христа“ (како мисле Латини, мада их он не спомиње), јер „наша Црква, ослањајући се на силу Господњих речи, верује да се молитвом и мољењем и призивањем (*εὐχῆ καὶ ἐντεύξει καὶ ἐπικλήσει*) Пресветога Духа, то јест када се говори „Учини (овај Хлеб)“ итд., свршава Божанска Евхаристија, и претвара се хлеб и вино у Тело и Крв Владике Христа, следујући правилном учењу Богоносних Отаца“. Патријарх, дакле, износи Православно учење и праксу вршења Св.Евхаристије – и нигде не спомиње да се говори *Тройар 3. Часа* (а то је крај 17, почетак 18. века!), – али надаље захтева од Александријског Патријарха да се та „кентомија=новотарија“ гласног изговарања Епиклезе прекине, те да он буде писмено обавештен о томе, да не би „био принуђен

значи, да се Литургија Св. Апостола Марка није даље служила, или да се не може и данас служити.⁴ Прво штампано издање ове Литургије Св. Марка било је 1583.г. (А. Drouard, по рукопису Росанском), и од тада их је било на десетине, као и више превода на друге језике.

За ово наше издање у српском преводу користили смо углавном ова три издања: Μητροπ. Καισαρείας Ἀμβροσίου (Σταυρινοῦ), Αἱ Ἀρχαιόταται καὶ αἱ συγχρόνοι Λειτουργίαι, Κωνσταντινούπολις 1921 /Θεσσαλονίκη 2001/. – Ἴ. Φουντούλης, Θεία Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου /Κείμενα Λειτουργικῆς, 3/, Θεσσαλονίκη 1977². – F.E.Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, Oxford 1896/1965, pp.113-143. – Консултовали смо и изд. G.J.Cuming, *The Liturgy of St Mark*, OCA, 234, Roma1990 (из којег додајемо понешто у [...]). –

да строжије“ реагује! (Гедeon, Κανονικαὶ Διατάξεις, Константинопољ 1888, т.1,89-92). – Ова Патријархова претња из Цариграда је неумесна, и задире у самосвојност Александријске Цркве и њене литургијске праксе (види напомену на крају ове фусноте), која је у сваком случају правилнија од *іласної* изговарања Господњих речи, а „тајног“ изговора *Прозивања*=Епиклезе Светога Духа. Јер, како су приметили савремени православни литургичари, и то Епископи теолози, гласно изговарање Господњих речи, које се уствари говоре у контексту „приповедања“ (διηγηματικῶς) догађаја, тј. казивања историје спасења (како је то истакао Латинима Св.Марко Ефески; в. 2.књигу *Χριστὸς Νова Πασχα*, стр.280-87), као да придају већи значај *исћорији*, него ли есхатолошком-педесетничком догађају, и догађају – силаску и дејству Духа Светога у Цркви, у Литургији, тј. доласку-догађају Царства Божијег. Овај поступак Александријског свештенства показује да је и у том времену – вишевековног ропства, и физичког и донекле теолошког – била жива Литургијска свест и Предање Цркве о Св.Евхаристији, што се види и по неупотреби неумесног додатка *Тројара 3.Часа*, и неупотреби латинског израза „*іресуишиасіѿвљење*“ (transsubstantiatio-μετουσίωσις), за који ће се управо у то исто време паштити да га наметне Доситеј Јерусалимски (па је то замало наметнуо и овом Патријарху Калинику, на Сабору у Цариграду 1691.г., који је у актима Сабора 1691. ипак написао да: „коришћењем речи *іресуишиасіѿвљење* – τὴν μετουσίωσιν – ништа се друго њоме не показује него се представља оно исто што и изразом промена – ἡ μεταβολή – у Тајни“. Даље се актима Сабора тврди да израз *іресуишиасіѿвљење* „није позајмљен од Латинâ“, него од Генадија Схоларија (в. Кармирис, ΔΣΜ, т.2,779-782). Али, то није тачно, јер је управо Схоларије ту реч први узео од Латинâ!

* Напомена: О самосвојности Александријске Цркве сасвим правилно запажа и издавач Литургије Александријске Цркве као Светога Марка, Митрополит Кесаријски Амвросије (Ставринос), када коментарише Валсамонов одговор на питање Патријарха Александријског Марка (који види напред), па каже да је Патријарх Александријски Марко (1174-1208) био „човек који није знао црквене установе и поретке, нити је био способан да заштити самоиспостасност (τοῦ αὐθλοοστάτου=самобитност) своје Цркве, него је напротив био неук и слугањски се потчињавао моћницима“, мислећи управо на ондашње Патријархе Цариградског и Валсамона Антиохијског (в. Амвросијево издање Литургије Св. Марка, Цариград 1821/Солун 2001, стр.142).

⁴ На наведене речи Валсамонове, примећује с правом Митроп. Кесаријски Амвросије /Ставринос/ (у свом издању Литургије Св. Марка, Цариград 1821/Солун 2001, стр. 44): „Зар су у Галији, Шпанији, Италији, Африци и другде следовали поретку Цариградске Цркве, а само су Александријци и Палестинци чинили изузетак? Не, никако, јер свака је Црква служила своју Литургију. Дакле је реторска хипербола оно што пише Валсамон“..

Од студија о овој Литургији користимо: Π. Τρεμπέλας, Οἱ λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς, Ἀθήναι 1961, 55--64. — Π. Ροδόπουλος, Ἡ Ἀναφορά τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου, Μελεται Α΄ / Ἀνάλεκτα Βλατάδων, 56/, Θεσσαλονίκη, и уводе у напред наведена издања. Није нам познато да постоји словенски превод ове Св. Литургије; новији руски превод /са уводом/ налази се у *Собрание древних Литургии Восточных и Западних*, Москва/, „Дар“, 2007, стр.396–430.

Summary. Liturgy recognized by tradition as the one belonging to the Holy Apostle and Evangelist Mark wasn't written by him, but it has remained, and not without reason, traditionally under his name being the most important Greek language Liturgy in Alexandria and Egypt, where St. Mark had originally instituted the first Church. It was probably improved by St. Cyril of Alexandria (+444) and this is why the Egyptians call it the Liturgy of St. Cyril. Liturgy of St. Mark carries Byzantine Liturgy influences and, by the end of 12th century, Byzantine Liturgy had replaced it even in Alexandria, although it continued to be celebrated in Sinai and in South Italy. Its text has some elements and moments originating from old anaphoras, especially those of St. Jacob and Serapion of Tmuit, and then of St. Basil and Chrysostome. Characteristic traces of old times in the Liturgy of St. Mark are prayers concerning persecution of Christians: "Humble now, as at all times, the enemies of Thy Church. Lay bare their pride. Speedily show them their weakness. Bring to naught the wicked plots they contrive against us"; "Bless our meetings, O Lord. Grant that we may hold them without let or hindrance"; and the litany: "Utterly uproot idolatry from the world"; prayers for the city and the Pope/Bishop of Alexandria, for the inundation of the River Nile (which was of vital importance for Egypt); role of deacons and their long litanies and instructions such as: "Stand for prayer", "Let those who are seated stand", "Turn to the East"; in the victorious hymn "Holy, Holy, Holy" there are no words "Blessed is he that commeth", and the preceding prayer resembles the Epiklesis; while the institution of the Holy Mystery is being described the people declare their creed several times; in their response to "One is Holy", the people answer: "One Father Holy, one Son Holy, one Spirit Holy, in the unity of the Holy Spirit".